

Т. А. Казімірская
(Магілёў, Беларусь)

СІНАНІМІЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў ТВОРАХ А. МАКАЁНКА

У артыкуле асвятляюцца сінанімічныя адносіны фразеалагізмаў, асаблівасці ў арганізацыі сінанімічных радоў фразеалагічных адзінак, іх стылістычная функцыя ў драматычных творах А. Макаёнка.

Праямленнем парадыгматычных адносін фразеалагізмаў з'яўляюцца: 1) сінанімічныя адносіны; 2) антанімічныя адносіны; 3) аманімічныя адносіны.

Пра багацце і разнастайнасць фразеалагічных адзінак, выкарыстаных беларускім мастаком слова, сведчыць не толькі іх колькасць у мове пісьменніка, але і сінанімія гэтых унікальных адзінак. У А. Макаёнка для абазначэння аднаго і таго ж прадмета, з'явы, дзеяння ўжыты не толькі “розныя лексемы з мэтай выяўлення сэнсавых адценняў і стылістычных зрухаў” [1, с. 19], але і розныя, хаця і блізкія паводле значэння фразеалагічныя адзінкі, якія ілюструюць, з аднаго боку,

магчымасць аўтара перадаваць найтанчэйшыя адценні значэння і эмоцый, характарыстак і ацэнкі чалавека, яго дзейнасці ці пэўных фактаў жыцця, а з другога – фразеалагічныя багацці беларускай мовы ўвогуле, унікальнасць ужывання гэтых адзінак мовы, якія пры наяўнасці агульнага вызначаюцца ўсё ж у большасці сваім вобразам, кантэкстуальным акружэннем ці адпаведнымі кантэкстуальнымі ўмовамі выкарыстання, а таксама тую карціну свету, што замацавалася і адностварана ў фразеалогіі.

Устанаўленне сінанімічнасці фразеалагічных адзінак выяўляецца на аснове пэўных прыкмет. Так, М. І. Сідарэнка лічыць, што фразеалагізмы ўступаюць у сінанімічныя адносіны толькі тады, калі яны, акрамя адзінства ў паняццым элеменце, маюць аднолькавую прадметную суаднесенасць і валентнасць [1, с. 24]. У. П. Жукаў да сінанімічных фразеалагізмаў адносіць “фразеалагізмы з бліжнім значэннем, якія абазначаюць адно і тое ж паняцце, як правіла, суадносяцца з адной часцінай мовы, валодаюць часткова падобнай ці (радзей) аднолькавай лексіка-фразеалагічнай спалучальнасцю, але адрозніваюцца адзін ад аднаго адценнямі значэння, стылістычнай афарбоўкай, а часам тым і другім адразу” [2, с. 4].

Параўноўваючы з’яву сінаніміі ў галіне фразеалогіі і лексікалогіі, І. Я. Лепешаў адзначае, што “фразеалагізмы значна часцей, чым словы, уступаюць у сінанімічныя сувязі”, і на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай мовы падмацоўвае гэта палажэнне наступнымі статыстычнымі дадзенымі: “62% ад агульнай колькасці фразеалагізмаў ахоплены сінанімічнымі сувязямі” [3, с. 83]. Даследчык, параўноўваючы сінанімічныя рады лексем і сінанімічныя рады фразеалагізмаў у мове і ў маўленні, выдзяляе асаблівае і ў самой арганізацыі сінанімічных радоў фразеалагічных адзінак, у ліку якіх называе наступныя:

- 1) часцей за усё сінанімічныя рады аб’ядноўваюць рознаструктурныя фразеалагізмы;
- 2) фразеалагічныя адзінкі ў сінанімічным радзе выяўляюць нязначныя сэнсавыя разыходжанні паміж сабой;
- 3) адрозніваюцца экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай;
- 4) адрозніваюцца функцыянальна-стылістычным ужываннем;
- 5) маюць адрозненні і паводле свайго спалучэння ці ўжывання ў пэўнай сітуацыі;
- 6) адрозніваюцца сваім этымалагічным вобразам, непаўторнай унутранай формай [3, с. 82–83].

Аналіз семантыкі і выкарыстання сінанімічных фразеалагічных адзінак на матэрыяле мовы твораў А. Макаёнка выразна ілюструе адрозненне семантыкі фразеалагізмаў і семантыкі лексем, а як вынік – і адрозненне з’явы сінаніміі ў фразеалогіі і ў лексіцы.

Письменнік карыстаецца рознымі паводле вобразнай асновы, але бліжкімі паводле значэння фраземамі, каб вобразна, эмацыянальна і дакладна даць найменне пэўнай з’явы, ахарактарызаваць яе, выразіць адносіны, звязанымі з пэўнымі задачамі твора і неабходнымі ў пэўных кантэкстуальных умовах. Напрыклад, у мове п’еса А. Макаёнка зафіксаваны наступныя фразеалагізмы са значэннем:

‘абавязкова’: кроў з носу, хоць трэсні, хоць лоб разбі;
‘зусім’: пры корні, да ніткі, з рук вон;
‘ніколі’: калі рак нагары свісне, ва веці вякоў;
‘непатрэбны, лішні’: збоку прытэку, прышый кабыле хвост;
‘турбавацца, непакоіцца’: галава баліць, душа баліць, чареяк точыць;
‘пляткарыць’: костачкі перамываць, языком малоць;
‘думаць, разважаць’: круціць мазгамі, вярцець мазгамі;
‘быць у стане ўзбуджэння, усхваляванасці’: душа гарыць, сам не свой, браць
блізка да сэрца;
‘многа’: непачаты край, па вушы, па горла, па самыя ноздры;
‘нечакана, раптоўна’: як гром з яснага неба, як снег на галаву;
‘блізка’: не за гарамі, пад рукой, перад (над) носам, пад бокам;
‘рана’: ні свет ні зара, да другіх пеўняў;
‘доўгі час’: ад цямна да цямна, з году ў год, і дзень і ноч;
‘моцна’: на ўсю глотку, да зубоў, да гроба, як пшаніцу прадаўшы;
‘быць у залежнасці, падпарадкаванні’: пад каблуком (абцасам, шпількай), пад
каўпаком, танцаваць пад дудку;
‘падпарадкоўваць сваёй волі’: віць вяроўкі, узяць верх, ездзіць вярхом,
прышчаміць хвасты, абламаць рогі;
‘нічога не рабіць’: склаўшы рукі, палец аб палец не ўдарыць;
‘перашкаджаць’: блятацца пад нагамі, мазоліць вочы, стаць панярок горла;
‘ашукаць’: абуць у латці, абвесці вакол пальца, дурыць галаву, замазваць вочы,
строіць дурня, загаворваць зубы;
‘свядома не заўважаць што-небудзь’: закрываць вочы, глядзець праз пальцы;
‘вельмі старацца’: вылазіць са скуры, выцягвацца ў нітку, укласці душу;
‘гультаяваць, займацца пустой справай’: сабакам сена касіць, лічыць варон,
біць лынды;
‘давесці да смерці’: адкруціць галаву, са свету звесці, выняць душу, вытрасці
душу;
‘памерці’: палажыць галаву (сэрца, валасы), рукі налажыць на сябе;
‘маўчаць’: праглынуць язык, прыкусіць язык, трымаць язык за зубамі;
‘пустасловіць’: языком алоць, круціць вала за хвост, кідаць словы на вецер,
лясы тачыць;
‘працаваць з вялікім напружаннем’: кішкі рваць, гнуць горб, не чуць ні ног ні
рук;
‘выказанне засцярогі’: барані бог, крый божа;
‘жыць у дастатку’: як сыр у масле, як у бога запазухай.
Сінанімічныя фразеалагізмы ў творах А. Макаёнка выяўляюць некаторыя
сэнсавыя разыходжанні, розную экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку і спалучаль-
насць з іншымі словамі ці патрабуюць пэўнага кантэкстуальнага акружэння. Такія
фразеалагічныя адзінкі па-рознаму спалучаюцца з лексэмамі ў маўленчай плыні,
па-рознаму ўздзейнічаюць на чытача, паколькі іх значэнне “заўсёды больш насы-
чана “дэталямі”, чым значэнне слоў” [3, с. 103]. Так, некаторыя фразеалагічныя

адзінкі спалучаюцца толькі з дзеясловамі руху, перамяшчэння: (плесціся) *у хвасце*, (гнаць) *у шыю*, (пайсці) *як па масле*, (ісці) *у агонь і ваду*; з дзеясловамі, што абазначаюць маўленчую дзейнасць: (пагаварыць) *па душах*, (гарланіць) *на ўсю глотку*; са статычнымі дзеясловамі: (спаць) *як пшаніцу прадаўшы*, (сядзець) *склаўшы рукі*, (трымаць) *пад абцасам*, (паказаць) *па чым фунт ліха*, (мець) *пад бокам*.

Структура некаторых фразеалагізмаў прадстаўлена сінанімічнымі кампанентамі, напрыклад, *ні свет ні зара, ні упуху ні пер'я, без роду-племени, тое-сёе, так-сяк*. Гэта дае падставы гаварыць пра наяўнасць не толькі міжфразеалагічнай сінаніміі, але і ўнутрыструктурнай.

Такім чынам, сінанімічныя рады могуць аб'ядноўваць аднаструктурныя, рознаструктурныя ці тыя і другія фразеалагічныя адзінкі разам. Фразеалагізмы ў межах пэўнага сінанімічнага раду абазначаюць адно паняцце, але адрозніваюцца адзін ад другога адценнем значэння, вобразам, пакладзеным у іх аснову, іншай дадатковай інфармацыяй, замацаванай за кожнай фраземай. Іх выкарыстанне ў розных кантэкстах твораў пісьменніка ілюструе як багацце беларускай фразеалогіі, так і майстэрства А. Макаёнка ў валоданні гэтым багаццем, ва ўжыванні розных сінанімічных адзінак. Такое выкарыстанне дазваляе не толькі і нават не столькі пазбегнуць паўтору адной і той жа фразеалагічнай адзінкі (паўторы ёсць, неаднаразова зафіксавана ўжыванне адной і той жа фраземы некалькі разоў як у адным творы, так і ў розных таксама з пэўнай стылістычнай мэтай), колькі ў выяўленні найтанчэйшых адценняў семантыкі, скарыстанні той дадатковай інфармацыі, якой валодаюць фразеалагізмы. І як вынік – выключныя ўзоры, якія дэманструе пісьменнік у адлюстраванні тэкстаўтваральнай ролі фразеалагізмаў, калі кожны з іх ужыты ў адпаведным для яго кантэксце, сам стварае адпаведны кантэкст. А ўсё разам эканомна і поўна, дакладна і выразна даносіць задуму мастака, выражае яго думку, выклікае пэўныя эмоцыі, асацыяцыі, уздзейнічае на настрой, пачуцці чытача.

Спіс літаратуры

1. Ляшчынская, В.А. Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы / В.А. Ляшчынская. – Мінск: РІВШ, 2008. – 186 с.
2. Жуков, В.П. Толковый словарь фразеологических синонимов русского языка / В.П. Жуков, М.И. Сидоренко, В.П. Шклярков ; под ред. В.П. Жукова. – М., 2005. – 443 с.
3. Лепешаў, І.Я. Некаторыя пытанні варыянтнасці фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў, І.М. Хлусевіч // Беларуская мова і літаратура. – 2000. – № 1. – С. 102–113.